

З'ЯВА СІНАНІМІІ Ў ТЭРМІНАЛОГІІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Яськевіч М.І, Адынец А.В.

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

Албурт А.А. – старшы выкладчык

Праца прысвечана даследаванню сінаніміі тэрмінаў у беларускай мове. Сінанімія як лінгвістычная з'ява з'яўляецца важным аспектам вывучэння лексікі і структуры прафесійнага маўлення. Аналізуецца роля тэрміналагічнай сінаніміі ў беларускай мове.

Сінанімічныя адносіны – прыклад сістэмных адносін у лексіцы. Звычайна ўменне падбіраць сінонімы характарызуе багацце маўлення, уменне карыстацца рэсурсамі мовы. Але ці слушна гэта ў дачыненні да тэрміналагічных адзінак? Д. В. Дзятко вылучае наступныя асаблівасці тэрміналагічнай лексікі: кампактнасць; незалежнасць ад кантэксту; адназначнасць; адсутнасць сінонімаў, дублетаў, варыянтаў; акрэсленасць значэння; спецыялізаванасць значэння [1, с. 14-15]. Можна сказаць, што гэта характарыстыкі ідэальнага тэрміна. На практыцы ж можа назірацца і мнагазначнасць, і сінанімія, варыянтнасць у тэрміналогіі.

Так, у галіне фізікі «вынікам працы па ўнармаванні сістэмы фізічных тэрмінаў з'яўляецца адносна нізкая пашыранасць тэрміналагічнай полісеміі ў параўнанні з мнагазначнасцю агульнаўжывальных слоў (прыблізна як 1 : 50)» [1, с. 15]. Д. В. Дзятко адзначае: «для 5–7 % адзінак тэрмінасістэмы фізікі характэрны сінанімічныя адносіны. У адрозненне ад сінаніміі агульнаўжывальных слоў сінонімы ў тэрміналогіі заўсёды суадносяцца з адным і тым жа паняццем і аб'ектам, з'яўляюцца дублетамі: *зарад – ладунак, знакапераменная – зменназнакавая, мінута – хвіліна, момант імпульсу – момант колькасці дзеяння, напрамак – кірунак, оптыка прыкладная – оптыка дастасоўная, паток – плынь, пранікальнасць – прапушчальнасць, сістэма ізаляваная – сістэма замкнёная, узбурэнне – узрушэнне, цыклы – кругавыя працэсы і інш.*» [1, с. 15]. М. К. Чаеўская, А. М. Муравіцкая канстатуюць наяўнасць сінаніміі і ў матэматычнай тэрміналогіі: «як заканамерны вынік развіцця навукі і павелічэння аб'ёму навуковых ведаў пра аб'ект трактуецца сучаснымі лінгвістамі тэрміналагічная сінанімія. У межах галіновай тэрмінасістэмы асобныя тэрміны ўступаюць у сінанімічныя адносіны, маюць лексічныя дублеты ці варыянты» [1, с. 35]. Прыведзенае выказванне можна распаўсюдзіць і на іншыя галіны.

Пры вялікай ступені вывучанасці з'явы агульнамоўнай сінаніміі звяртае на сябе ўвагу некаторая няпэўнасць ужывання слоў *сінонім*, *дублет* і *варыянт* у дачыненні да сферы тэрміналогіі. Лічым слушным падыход да трактоўкі тэрмінаў-сінонімаў як дублетаў (фактычна гаворка ідзе пра з'яву абсалютнай сінаніміі). Аднак варта мець на ўвазе, што аб'ём значэння кожнага кампанента сінанімічнага рада ўсё ж можа не супадаць, і тады можна размежаваць сінанімію і дублетнасць: *канчатка і флексія; ЭВМ і камп'ютар*. Можна сказаць, што дублетнасць – гэта лексічная і сінтаксічная варыянтнасць (у якасці сінтаксічнага варыянта прыводзяцца тэрмін-словазлучэнне і тэрмін-абрэвіатура: *найбольшы агульны дзельнік – НАД* [1, с. 35]). Але можа назірацца арфаграфічная, фанетычная, словаўтваральная варыянтнасць. Цалкам падзяляем пазіцыю Д. В. Дзятко, які сцвярджае, што «ў адрозненне ад сінаніміі тэрміналагічная варыянтнасць з'яўляецца сістэмаразбуральнай з'явай і не спрыяе стабільнасці тэрміналогіі: *апафема – апатэма, выбаркавы – выбарковы, вымераць – замераць, пераменны – зменны, ствараць – утвараць і інш.*» [1, с. 15].

Ацэнка поўнай лексічнай сінаніміі/дублетнасці/лексічнай варыянтнасці не можа быць адназначнай. Д. В. Дзятко прапануе: «пры наяўнасці тэрмінаў-сінонімаў кожны з іх павінен ацэньвацца з пункту гледжання яго адпаведнасці агульным патрабаванням да навукова-тэхнічных найменняў. Адзін з тэрмінаў-сінонімаў, які найбольш поўна задавальняе патрабаванні, стандартызуецца, іншыя забараняюцца спецыяльнымі дакументамі па стандартызацыі» [1, с. 15]. Безумоўна, у гэтым і палягае задача тэрміналагічнай нармалізацыі, аднак не ва ўсіх тэрмінасістэмах беларускай мовы гэты працэс завершаны. Датычна ІТ-сферы можна адназначна сцвярджаць, што на сёння выпрацаванай тэрміналагічнай нормы няма, як няма і даступнага, агульнапрынятага, нарматыўнага, сучаснага, поўнага профільнага слоўніка, на які можна было б абапірацца, у тым ліку вырашаючы пытанні варыянтнасці і сінаніміі.

Важна разумець прычыны з'яўлення тэрмінаў-дублетаў. Вылучым наступныя:

1) суіюнаванне тэрмінаў перыяду дынамічнага развіцця 1920-х – пачатку 1930-х гг. тэрміналогіі і пазнейшых тэрмінаў;

2) канкурэнцыя афіцыйнага і «класічнага» стандартаў беларускай мовы. Гэты пункт шмат у чым тоесны з п. 1, але варта ўзяць да ўвагі, што колькасць тэрмінаў і магчымых галін навуковага ўжывання беларускай мовы на цяперашні момант узрасла;

3) сінанімія ўласнабеларускага і іншамоўнага тэрміна. Ва ўмовах несфарміраванасці тэрміналагічнай нормы можа назірацца актывізацыя пурызму;

4) стыліютычная сінанімія і варыянтнасць праз недакладнае размежаванне тэрмінаў і наменклатурных назваў як адзінак з кніжнай стыліютычнай афарбоўкай і прафесіяналізмаў як адзінак з гутарковай стыліютычнай афарбоўкай. Такая з'ява назіраецца ў сферы камп'ютарнай лексікі.

5) навізна паняцця ў сукупнасці з абмежаванай актыўнасцю маўлення па-беларуску ў разгледанай галіне. Сюды цалкам упіюваецца тлумачэнне варыянтнасці іТ-лексікі як адносна новага пласта тэрмінаў для беларускай мовы. Крыніцай варыянтаў выступае індывідуальна-аўтарскі падыход да тэрмінаўжывання.

Асобна пракаменціруем варыянтнасць, узніклую праз спрэчнасць ужывання дзеепрыметнікаў цяперашняга часу ў беларускай мове. Традыцыйна лічыцца, што такія формы дзеепрыметнікаў дапушчальныя ў навуковым і афіцыйна-справавым стылі. Пры гэтым маўленчая практыка паказвае арыентацыю на замену дзеепрыметнікаў цяперашняга часу нават у складзе ўстойлівых тэрміналагічных адзінак: *нарастальная* і *спадальная функцыі*, але *млекакормячыя*.

Пашыранасць з'явы сінаніміі і варыянтнасці – адзнака нясталасці тэрміналагічнай нормы, што можна трактаваць у станоўчым ключы: свядомы, крытычны падыход да выбару тэрміна ў кожнай канкрэтнай сітуацыі тут і цяпер фарміруе моўную норму, такім чынам, кожны беларускамоўны спецыяліст удзельнічае ў моўным будаўніцтве. Але гэта адначасова накладвае адказнасць за сучаснае аблічча і перспектывы беларускай мовы.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Дзятко, Д. В. *Беларуская мова : тэрміналогія фізікі і матэматыкі [Электронны рэсурс] : вучэб.-метад. дапам.* / Д. В. Дзятко, М. К. Чаеўская, А. М. Муравіцкая. – Мінск : БДУ, 2016. – 285 с.